

Benedek Elek a művelt, olvasott nemzetért Emlékezés az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban

MANN MIKLÓS

Oktatáspolitikai a 19-20. század fordulóján

Benedek Elek 1877-ben kezdte meg egyetemi tanulmányait Budapesten. Ekkor Trefort Ágoston állt a kultusztárca élén. A dualista korszak **kultuszminiszterei** – bár működésüket többször kritika, támadás érte – sok jelentős alkotást hoztak létre; tevékenységükkel megalapozták a magyar polgári műveltséget. E miniszterek többségükben jelentős tudósok, az Akadémia tagja voltak, sőt páran az Akadémia elnöki, vagy alelnöki tisztességét is betöltötték.

Közülük az első, Eötvös József megszervezte a kis létszámú, de jó szakemberekből álló **minisztériumot**, amelyet a kontinuitás, a hivatalnokok hosszú ideig tartó működése jellemezett, akik – a miniszterek személyének változása ellenére is – éveken, évtizedeken keresztül helyükön maradván biztosították az ügyek folyamatos intézését.

Eötvös törvényt alkotott a **népoktatásról**: a tankötelezettség elvének – a 6-12 éves gyermekek kötelező iskolába járásának – kimondásával vált e törvény a magyar népművelés demokratikus és liberális szellemű alaptörvényévé. A törvény meghatározta a népoktatás felépítését, s a körébe tartozó intézmények – felső népiskola, polgári iskola, tanítóképző – szervezetét is. Az új tantervek a közoktatás korszerűsítésére törekedtek: a művelődési anyagban egyre jobban előtérbe kerültek a polgári társadalom által igényelt szempontok. Az írás, olvasás, számolás mellett a természettan elemei is bekerültek a népiskola művelődési anyagába.

A kapitalizmus fejlődése következtében a hangsúly – ha bevallatlanul is, de – a népoktatással szemben az új, ipari-, kereskedelmi oktatási formák felé tolódott el, s fokozatosan változott, módosult a **középiskolai** művelődési anyag tartalma is. A hetvenes nyolcvanas években Trefort Ágoston már előnyben részesítette azokat az iskolatípusokat, amelyek nem a humán pályákra, hanem az iparra, kereskedelemre neveltek.

A gimnáziumi tanterv a humán tárgyaknak, a klasszikus stúdiumoknak nagy óraszámot biztosított, mégis hozzájárult a polgári jellegű, korszerűbb műveltség kialakításához. A treforti középiskolai törvény biztosította a középiskolákban az állam felügyeleti és ellenőrzési jogát, s érvényesítette a tanárképzésben is az állam vezető szerepét. A törvény a polgári középfokú oktatás alaptörvényévé válva elősegítette a korszerű műveltség terjesztését; a középfokú oktatást egységesen szabályozta, nyolcosztályúnak ismerte el a gimnázium mellett a reáliskolát, megszabta az egész országban egységesen a tanítási órák számát.

A 19. század utolsó évtizedében került sor a **kisdedővási** törvény megalkotására, amelynek bevezetése megelőzőtt több polgári államot. E törvény először intézkedett hazánkban az iskoláskor előtti gyermekek neveléséről, óvodák létesítéséről, az óvónők helyzetéről, képzéséről. Az ifjúság testi nevelése érdekében is számos intézkedésre került sor: rendszeressé váltak az országos tornaversenyek; a torna, az úszás, korcsolyázás, kirándulások lehetőségei fokozatosan kibontakoztak.

A 19. század utolsó évtizedeiben jött létre a modern magyar **felsőoktatás**. Még Eötvös kezdeményezései következtében a Polytechnikum Műegyetemmé vált, s hamarosan megnyílt az ország második tudományegyeteme Kolozsvárott. Trefort idejében új tanszékek jöttek létre, az egyetemi állásokra komoly tudású szakemberek kaptak professzori kinevezést; felépültek a természettudományi és orvostudományi épületek, kialakultak a művészeti felsőoktatás intézményei, a Zeneakadémia és a Festészeti Mesteriskola. A Trefort-korszak budapesti építkezéseinek impozáns sorából csak a Műegyetem és a Bölcsészettudományi Kar Múzeum körüli épületeire, az Egyetemi Könyvtárra, az Orvostudományi Karra, az Üllői út mentén kialakuló „klinikai negyedre” kell utalnunk.

A 19. század utolsó évtizedében jött létre a tehetséges bölcsészkar tanárjelöltek nevelése érdekében az Eötvös József Kollégium, s azóta rendezik meg a középiskolai tanulmányi versenyeket.

A **századforduló** éveiben Wlassics Gyula állt a tárca élén. A millenniumi ünnepségekkel összefüggésben több száz új népiskolát létesített. Engedélyezte a nők egyetemi tanulmányait a bölcsészeti, orvosi karokon, bevezette az adjunktusi intézményt, ezáltal lehetőséget biztosított fiatal tudósok, oktatók részére, hogy a professzorok oldalán részt vehessenek az elméleti és gyakorlati oktatásban. Az orvostanhallgatók számára orvosi működésük megkezdése előtt kötelezővé tette az egyéves kórházi gyakorlatot. Folytatódtak a budapesti és kolozsvári egyetemi építkezések, s megkezdődött a Műegyetem lágymányosi új épületének építése. Wlassics Gyula támogatása következtében Magyarországon is fellendült a felnőttoktatás, a szabadoktatás tevékenysége. Az 1900. évi párizsi világkiállításon sikeresen szerepelt a magyar oktatásügy: a népoktatást bemutató kiállítás díjat kapott.

Az első világháborút megelőző években sor került a **Műegyetem** épületének avatási ünnepségére, s a képviselőház elfogadta a pozsonyi és a debreceni **tudományegyetem** felállítására vonatkozó javaslatot. A dualista korszak utolsó évtizedében megkezdődött a Műegyetemen a hazai közgazdászok képzése is.

Az ország gazdasági fejlődése következtében módosult a műveltség tartalma, az iskolával szembeni elvárás. Egyre sürgetőbben vetődött fel a középfokú oktatás tartalmi megújítása: a klasszikus tanulmányok csökkentésével a természettudományi tárgyak előtérbe kerülése. E törekvések azonban a világháború következtében egy időre háttérbe kerültek.

Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a dualizmus korának oktatáspolitikája imponáló eredményességű volt, hisz hozzájárult a magyarországi polgári műveltség kibontakoztatásához. Megvalósult a hatosztályos elemi iskola, csökkent az analfabétizmus. A középiskolák közül a gimnázium volt a kedveltebb, a reáliskolákat inkább a feltörekvő polgárság kultiválta, de megjelentek a dinamikusan fejlődő polgári iskolák mellett a ke-

reskedelmi iskolák is. A felsőoktatás – elsősorban az orvostudomány és a természettudomány – európai színvonalra emelkedett. A tudományos eredmények, találmányok biztosították a magyar felsőoktatás nemzetközi rangját. A század első évtizedeiben pedig befejezte tanulmányait az a tudósnevezdek, amely a későbbiekben az európai és amerikai egyetemeken vált világhírű tudóssá.

S ha beszélünk a magyar oktatásügy dualizmus kori fejlődéséről, akkor külön kell kiemelniünk a **fővárosi oktatásügy** alakulását. Hiszen Budapest megalakulásakor 55 iskolában 16 ezer tanulót, míg az első világháború kitörésekor már 400 iskolában 104 ezer tanulót találunk. Nagy jelentőséggel bír az a fejlődés, amely a századforduló után, a **Bárczy-korszakban** következett be. Így utalhatunk az iskolaépítési akcióra, amelynek következtében pár év alatt 55 korszerű, modern, a pedagógiai követelményeknek megfelelő, tornateremmel, központi fűtéssel rendelkező iskola épült, a szakirányú iparos oktatás, a szakfelügyelet kiépítésére, játszóterek, tornatermek, napközik létesítésére, s végül az Európában is újdonságnak számító Fővárosi Pedagógiai Szeminárium létrehozására, amelynek csodájára jártak a világ különböző országaiból.

*

Benedek Elek, a legnagyobb magyar mesemondóknak egyikeként, a 20. század első felében Jókai után a legolvasottabb, legnépszerűbb magyar íróvá vált. Számunkra azonban, ebben az előadásban nem az irodalmi tevékenysége, hanem országgyűlési felszólalásai az érdekesek, amelyekben az 1880-as évek végén az ifjúsági irodalom kérdéseiről beszélt, s utalt a külföldi, selejtes ifjúsági irodalom veszélyeire, illetve a falusi tanítók súlyos anyagi problémáira hívta fel a figyelmet. Újságírói, szerkesztői működéséből kiemelném a *Nemzeti Iskolát*. E pedagógiai folyóirat kritikai hangvétele a századforduló éveiben végig megmaradt. Bírálta a minisztereket, a minisztériumot, a tanfelügyelőket, a rossz rendeleteket, a jogtalanságokat. Nem vitatva a bírálatok helyenkénti jogosságát, szeretnék hivatkozni Eötvös Józsefre, az első kultuszminiszterre, aki maga is így nyilatkozott: „Üres pénztárral és egész középszerű erővel csodákat művelni nem lehet”. Vagy más alkalommal így fakadt ki: „Küzdeni naponként az értelmetlenség ellen, avval vesztegetni idejét, hogy oly dolgokat magyarázzunk meg, melyekben a 19. század második felében senkinek sem kellene kételkednie: oly foglalatosság, melynél a Danaidák hordójának töltögetése nem sokkal kellemetlenebb lehetett.” Trefort pedig „az épületek marthyrja” kifejezést használta saját magára, s hozzátette: „...de mit tehettek én róla, hogy Mária Terézia óta 1867-ig oly nagyon keveset tettek a tanügyért?” Tehát a kultuszminiszterek tisztában voltak országunk gazdasági, kulturális helyzetének problémáival, s igyekeztek azt fokozatosan orvosolni. De évszázadok mulasztásait nem lehetett pár év, avagy évtized leforgása alatt helyrehozni, csak törekedni lehetett arra, hogy a **szűkös pénzviszonyok** közegette, a kultúra, az oktatásügy számára előnyösebb helyzetet teremtsenek. Eötvös idejében a kultusztárca költségvetésére az országos költségvetésből kb. 1% jutott; a nagy treforti építkezések idején 2%, s csak a századforduló korára, Wlassics idejére – éppen a millenniumi ünnepségekkel kapcsolatban – jutott lényegesen több pénz.

*

Röviden ejtsünk pár szót az oktatáspolitikai fontos szereplőiről, a korszak **pedagógusairól**. A dualista korszak elején még igen jelentős az egyházi személyek száma a pedagógusokon belül. A gimnáziumi oktatók kb. 40%-a, a reáliskolák pedagógusainak 20%-a pap volt. A század utolsó évtizedeiben felgyorsult a pedagógus társadalom növekedési üteme. 1890-ben 34 ezer, 1900-ban pedig 43 ezer fölé emelkedett a tanárok, tanítók létszáma. A polgári társadalom kibontakozásával párhuzamosan egyre inkább előtérbe került a **tanárképzés** ügye. A tanárképzés megjavításának szándéka szerepet játszott a szemináriumi rendszer magyarországi bevezetésében. A 80- as években a képzési idő 4 évre emelkedett a bölcsészkaron, s a szemináriumok megkezdték működésüket. A 20. század elejére már minden tudományszak rendelkezett szemináriummal. Jelentős előrehaladást jelentett a tanárvizsga rendszerének fejlesztése. Trefort szabályzata értelmében a 4. félév végén alapvizsgát, a 8. félév végén szakvizsgát, majd a gyakorlati év eltöltése után pedagógiai záróvizsgát kellett tennie a tanári oklevélre pályázónak. Ezt a szisztémát szentesítette az 1883. évi középiskolai törvény. A tanárképzést erősítette az internátussal rendelkező tanárképző, az Eötvös Kollégiumban folytatott képzés, továbbá a budapesti gyakorló gimnázium, amely a letehetősebb tanárjelöltek gyakorlati képzésének volt a színhelye. 1873 és 1895 között mintegy félezer tanárjelölt részesült itt gyakorlati képzésben.

A századforduló korára a korábbi időszakhoz képest szakmailag jobban felkészült, tudományának és hivatásnak élő világi tanári réteg alakult ki. Ez a tanári réteg a középosztály életszínvonalának megfelelően élt: jövedelmi viszonyait jelentős mértékben meghatározta beosztása, valamint a család, az eltartottak száma. Tudunk olyan tanárról, aki konflissal vitette magát az iskolába, aki egyedül élt, háztartásáról cseléd gondoskodott. A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium főigazgatója, Weszely Ödön szolgálati lakása az 1910-es években hat szobából, hallból, konyhából, kamrából, két személyzeti szobából, nagy fürdőszobából állt. Nyilván az egy keresetből élő, családot eltartó tanárok szerényebb körülmények közepette igyekeztek a középosztály életmódjának alsó határát elérni.

Benedek Elek fia, Marcell, a neves irodalomtudós, a század elején tanárként dolgozott a fővárosban. Visszaemlékezése szerint polgári iskolai tanárkollégái szimpla, kenyérgondokkal küzdő emberek voltak; őket csak a külön javadalmat jelentő magánvizsgák érdekelték, amelyekre a képesítési törvény miatt a vasutasok, postások közül sok jelentkező akadt. A középiskola – ahova pár évi tanárkodás után került – már előkelőbb volt, s a gyerekanyag is lényegesen jobbnak bizonyult. Benedek Marcell – egyes tanártársaihoz hasonlóan – gyakran utazott külföldre: főleg Németország, Olaszország, Franciaország biztosítottak számára látnivalókat, érdekes szellemi élményeket.

*

A magyar oktatáspolitikai problematikus ügyének bizonyult a **nemzetiségi kérdés**. Már Trefort is egyre inkább magáévá tette a birtokos osztálynak a liberális gondolkodástól oly eltérő politikai célkitűzését, s 1879-ben, módosítva a népiskolai törvényt, elrendelte a magyar nyelv kötelező oktatását minden népiskolában, s a nem magyar nyelvű képzőkben végzett tanítóktól is fokozatosan megkövetelte a magyar nyelv ismeretét. Viszont ugyanakkor azt is világosan kell látnunk, hogy az államnyelv tanítására való tö-

rekvés önmagában a soknemzetiségű államban mindaddig nem kárhoztatható, míg az az anyanyelven folyó oktatás keretében tantárgy szinten történik, s nem jár együtt az anyanyelven folyó oktatásnak korlátozásával vagy éppen felszámolásával.

A századforduló éveiben több száz új népiskolát létesített Wlassics Gyula, aki első sorban a nemzetiségek lakta vidékeken igyekezett az állami népiskolák felállításával elősegíteni a kormány kultúrpolitikai célját, a magyarosítást. De a **magyarosító iskolapolitika** tetőpontjaként Apponyi Albert 1907-ben és 1908-ban alkotott törvényeit szoktuk emlegetni, amelyek túlzott erélyességgel a magyar nyelv terjesztésére törekedtek. Felekezeti iskolafenntartók csak akkor részesülhettek államsegélyben, ha az iskola tanítási nyelve, tanulmányi rendje megfelelt a törvény követelményeinek, vagyis a minisztérium által jóváhagyott tankönyveket használták, a tanító magyarul tanított, stb. Az 1908-ban, a népoktatás ingyenességéről intézkedő törvény értelmében a felekezeti nemzetiségi népiskolák csak akkor részesülhettek állami támogatásban, ha jó eredményeket értek el a magyar nyelv tanításában. Így jelentősen csökkent a nemzetiségi iskolák száma, hiszen az ingyenes oktatás következtében anyagi helyzetük megingott, és nem akarták, vagy nem kaphatták meg a most már nélkülözhetetlen államsegélyt.

Az Apponyi Albertet vezérének tekintő Benedek Elek pedig ezekben az években – elfogadva a miniszter felkérését – elvállalta a *Néptanítók Lapjának* szerkesztését, s ugyancsak Apponyi megbízásából elkészítette és megjelentette nemzetiségi nyelvekre is lefordított műveit. A *magyar nemzet története* (1908), *Történeti olvasmányok* (1909) című munkái ekkor láttak napvilágot. Bár az országban a magyarság létszáma a lakosság 50%-át sem érte el, mégis a századforduló korának kormányai az erőszakos asszimiláció elnyomó politikáját igyekeztek érvényesíteni. Károlyi Mihály is elítélte Apponyi „hírhedt iskolatörvényét”, amely megítélése szerint hozzájárult a nemzetiségek elégedetlenségéhez, s lényeges része volt a Trianonhoz vezető hibás politikának.

Ha eltekintünk a nemzetiségi kérdésben elkövetett oktatáspolitikai hibáktól, elismeréssel kell szólnunk az **oktatásügy eredményességéről**, amely jelentősen hozzájárult a magyarországi polgári műveltség kibontakozásához. Csodálattal adózhatunk ezen oktatáspolitikai imponáló teljesítményének: az ekkor alapított, vagy épített intézmények, épületek többnyire ma is a kultúra, az oktatás műhelyei. A felsőoktatás területén új egyetemek, új tanszékek, új épületek emlékeztetnek e korszakra. Ezt a lüktető, pezsgő kulturális életet sajnálatos módon megtörte a világégés, a Monarchia felbomlása.

Irodalom:

- Benedek Marcell: *Naplómat olvasom*. Budapest 1965.
 Mann Miklós: *Kultúrpolitikusok a dualizmus korában*. Budapest 1993.
 Mann Miklós: *Budapest oktatásügye 1873-2000*. Budapest 2002.
 Ortutay Gyula: *Írók, népek, századok*. Budapest 1960.
 Vezér Erzsébet: *Benedek Elek*. Budapest, 1937.